

Autentikus élményalkotás a vallási turizmusban

Bertalan Pusztai: Religious tourists. Constructing authentic experiences in late modern Hungarian catholicism.

Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2004. 256 p. /Jyväskylä Studies in Humanities, 27./

A könyv a szerző doktori disszertációja, amelyet a Jyväskyläi Egyetemen készített Bo Lönnqvist témavezetésével. Pusztai a magyarországi katolikus társadalom egy speciális csoportját, a szervezett zarándoklatok résztvevőit vizsgálja kvalitatív módszerrel. Munkájának elméleti háttérét a turizmussal, a jelenkori zarándoklattal és a késő modern társadalommal foglalkozó antropológiai szakirodalom (többek között Köstlin, Selänniemi, Graburn, Sallnow, Eade és Rinschede műveinek) részletes elemzése által teremti meg.

Röviden összefoglalja a zarándoklás történetét, kimutatva az utazásszervezés és más szolgáltatások egyre növekvő szerepét ebben a gazdasági szférától első látásra független cselekvésben. A modern tömeges zarándoklat kezdeteit a 19. század végére datálja, amikor a világi hatalmát elveszített pápaság, demonstrálni kívánva társadalmi befolyását, népszerűsíteni kezdte a felvilágosodás következtében a rurális térségekbe visszaszoruló mozgalmat. Az új Mária-kegyhelyekre (elsősorban Lourdes-ba, La Salette-be) és a szent évek, illetve egyéb évfordulók miatt Rómába irányuló vallási turizmus résztvevői elsősorban a nemzeti középosztályok voltak. Mozgósításuk és ellátásuk már professzionális utazásszervezést igényelt. A kibontakozó mozgalomba a régi, lokális-regionális kegyhelyek csak késve és részlegesen kapcsolódtak be. Ilyenek voltak például a nagyvárosok, elsősorban Budapest környékén a 20. század elején újra felvirágzó kegyhelyek, melyeket leginkább az alacsonyabb státusú városi középrétegek látogattak.

A legnagyobb mai magyarországi zarándoklatszervező iroda utasainak kvantitatív vizsgálata alapján Pusztai megállapítja, hogy Magyarországon a vallási turisták többsége első látásra a hagyományos, népi jellegű katolicizmus képviselője. Felülreprezentáltak körükben az idősek, a nők, a házások, az egyház tanítása szerint vallásosak. Azonban a magyar katolikus társadalom többségétől eltérően kiemelkedően sokan köztük magas végzettségűek és városi lakosok. Kevésbé érinti meg a mozgalom az egyház tanítása szerint vallásosak legnagyobb csoportját, az általános iskolai vagy annál alacsonyabb végzettségűeket.

Pusztai részletesen elemzi a vallási turizmus antropológiai vonatkozásait. Eredményei szerint a késő modern valóságban a turista és a zarándok kategóriái összemósódnak, így a jelenkori zarándokokat nem szabad a zarándok klasszikus, középkori eredetű fogalmához mérnünk, amely pedig erősen meghatározza a tudományos és hétköznapi

gondolkodást egyaránt. Giddens nyomán ismeri fel a késő modern zarándok reflexív mivoltát: kimutatja, hogy az egyén tudatos önreflexióval keresi identitását, elhatárolva magát a klasszikus zarándok képzetétől. Eliadéval és Turnerrel vitázva állítja, hogy a késő modern zarándoklatnak már nem a hely áll a középpontjában, hanem annak egyéni, a kulturális kontextusba ágyazott értelmezése. A fentiek alapján a jelenkori zarándokokat vallási turistáknak nevezi.

A vallási turisták sajátos, jellemzően késő modern közösséget alkotnak, amelyben a részvételnek nincsen állandó feltétele (például a heti templomba járás), a tagok életének túlnyomó részében a közösség nem gyakorol kontrollt az egyén mindennapi élete felett. Így az egyén kényelmesen, életének megváltoztatása nélkül részeseülhet a közösség nyújtotta előnyökből. A mai egyházra nagymértékben jellemző, hogy a közösség egyre kevésbé területi alapon szerveződik. Példa erre, hogy Pusztai interjúalanyainak jelentős része nem integrálódott teljesen saját, helyi egyházközségébe. Megjelennek a vallástalan, bizonyosságot, lelki élményt vagy csak érdekes látnivalókat kereső zarándokok is.

Az egyház helyett az egyén kerül a középpontba, ő választ a felkínált vallásosság-fogalmak közül, amelyeken gyakorolta nincs rajta az egyház jóváhagyó pecsétje. Az alternatív vallásos eszmék hordozói az úgynevezett „lelki brókerek” – civilek és papok egyaránt, akik saját imáikat népszerűsítik a zarándoklat folyamán. A bűnbocsánat helyett az Istenhez való viszony erősítése válik a fő céllá. A zarándoklat a mindennapoktól elkülönülő, ünnepi időszak, mely helyet és időt biztosít a korunkban egyre ritkábbá váló önreflexiónak és imádságnak.

Pusztai gondolatmenetében fontos szerepet kap Berger és Luckman elmélete a valóság társadalmi konstrukciójáról, miszerint folyamatosan teremtett képzeink maguk is a társadalmi valóság elemei. Így tekinti a zarándoklatszervező iroda körül formálódó közösséget egy újfajta lokalitás teremtésének, vitatkozva Baumannal, aki szerint a globalizációs folyamatban kiszolgáltatottá váló lokalitás képtelen tenni magáért.

A vallási turizmus kedvelt célpontjai elsősorban nem csodás gyógyulást, isteni közbeavatkozást ígérnek, hanem a pillanatnyi tökéletes vallási élmény helyei. A zarándoklaton részt vevő egyén tehát a miliót, a *kegyhelyet* (azaz a kegyelem helyét) keresi, a zarándokközösség pedig miliót teremt magának. A jelenkori ember milióteremtő tevékenységében Pusztai a globalizációra adott közösségi választ ismeri fel, mellyel a globális értékektől megfosztott baumani ember új közösségeket alkot, és ezekben teljes életet él, nem véve tudomást arról, hogy kirekesztették a globalizált világból.

A késő modern zarándokközösségekben sokféle vallásosság él együtt, a különböző helyekről és rétegekből összegyűlt csoportokon belül gyakoriak a konfliktushelyzetek. Mindenkinek van elképzelése az „igazi zarándokról”, s e saját jelentéssel kívánja megtölteni az új közösségi teret. Ilyen adottságok között meghatározó jelentőségű, hogy a zarándokközösség egyik fő jellemzője a tolerancia, a különböző személyek és vallások békés együttélése.

Pusztai a zarándokiroda körül formálódó közösséget, bár az nagy részben üzleti alapon szerveződik, egyfajta lokalitásként fogja fel. A zarándokhelyre történő autóbuzsós utazást liminális fázisnak tekinti, melynek során kialakulnak a szerepek és viszonyok a korábban nem létező közösségben.

A liminalitás képét kibontva Pusztai az utazási iroda közösségét ellenvilágként értelmezi. Interjúi és terepmunkája alapján megállapítja, hogy a közösségben való részvétel

fő okai az egyént a mindennapi valóságától eltávolító események vagy a megismerés, a változtatás vágya. A tagok életútjának visszatérő elemei a katolikus neveltetés, a hitük-től való elfordulás, a későbbi életszakaszban bekövetkező betegség vagy személyes tragédia, az ennek hatására történő megtérés, végül az új referenciaközösségbe való integráció. Pusztai szerint a részvétel a zárandokközösségben egyrészt megpecsételi az egyén szakítását mindennapi környezetével és annak értékeivel, másrészt biztosítja az egészséges élethez szükséges pozitív visszajelzéseket, melyeket a mindennapi környezet már nem adhat meg a belőle kiszakadt egyén számára.

Empirikus kutatásában Pusztai messzemenően kiaknázza a kvalitatív módszerben rejlő lehetőségeket, elsősorban Geertz, Clifford és Marcus módszertani munkásságára, valamint Bo Lönqvist antropológiai műhelyében szerzett tapasztalataira támaszkodva. Az empirikus anyag huszonkét mélyinterjúból (ebből hetet a szerző részletesen eleméz), tizenöt utazó naplójából, a szerző kutatási naplóiból, több száz fényképből, a zárandokirodának küldött körülbelül ezer utaslevélből, a zárandoklatokon való részt vevő megfigyelés tapasztalataiból és az ezt kiegészítő korlátozott kvantitatív vizsgálatból áll össze.

A munka nagy módszertani erénye a kutató megértő hozzáállása, az énikus és étikus kettőssége szerinti megközelítés. Terepmunkáját az önreflexió igényével végezte, mindvégig annak tudatában, hogy kutatóként maga is befolyásolja a megfigyelt valóságot. Ugyanakkor – felismerve, hogy az önreflexió sohasem lehet tökéletes – nem szánt mindenható szerepet a kutatói tudatosságnak sem. Beszámol saját kutatói fejlődésének folyamatáról, miszerint a terepmunka kezdetén még minden apró részletet meg akart figyelni, később viszont már csak a kontextusra és a jelentésekre koncentrált.

Érdemes azt is kiemelni, hogy a késő modern zárandokutazást Pusztai nem homogén terepként, hanem több kutatási terep összetett egészeként fogja fel. Az utazás elsődleges és a konkrét helyszínek (például valamely templom) másodlagos terepe mellett harmadlagos terepnek tekinti a féloldalasan modernizálódott, posztszocialista magyar társadalmat. Megértő érzékenységgel közelít a történelemtől sok sebet kapott egyénhez, aki bár sokszor és sokban kritizálható, végső soron csupán harmonikus és boldog életre törekszik.